

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертаційну роботу

Короля Олександра Дмитровича на тему «Міжнародні туристичні потоки: суспільно-географічні аспекти формування та геопросторовий розподіл», подану на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія

1. Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження та її зв'язок з державними та галузевими науковими програмами, планами, темами

Міжнародний туризм на початку XXI століття характеризується як соціально-економічний феномен глобального масштабу, який щороку охоплює більше мільярда подорожуючих. Динаміка його розвитку випереджає наукові пошуки в цій сфері. Теоретико-методологічні підходи, що ґрунтуються на загальноприйнятих концепціях, зокрема територіальних рекреаційних систем, зосереджуються на місцях призначення туристів, тоді як туристичні потоки відіграють меншовартісну роль. Проте завдяки переходу від жорстко структурованого до «ліквідного» простору, характерного для сучасної мобільності, на передній план виходять саме «канали і потоки». Це звертає увагу на географічну сутність туризму як форму міграції населення, що перебуває під впливом суспільно-географічних чинників. Виходячи з цього, розгляд дестинації без зв'язку зі звичним середовищем через туристичний потік не дозволяє побачити це явище цілісно і не відповідає реаліям сьогодення.

Сучасні наукові вишукування в цій галузі знань мало торкаються питань, у яких би розглядалися особливості формування та розподілу туристичних потоків у географічному просторі, висвітлювалися закономірності цього просторового процесу, обґрунтовувалися чинники, які на це впливають. З огляду на це, представлено дисертаційне дослідження за своїм змістом є назрілим і своєчасним.

Актуальність теми на регіональному рівні підтверджена тим, що дисертаційне дослідження виконане в рамках тематики НДР кафедри географії та менеджменту туризму Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Обґрунтування та планування розвитку історико-етнографічного та сільського зеленого туризму в Чернівецькій області» (номер державної реєстрації 0116U003679), а його напрацювання використані в «Стратегії туристичного розвитку Чернівецької області» (довідка відділу з питань туризму Чернівецької ОДА № 21/166 від 22.07.2020).

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Викладені в дисертації наукові положення, висновки та рекомендації є високою мірою обґрунтованими використанням значної кількості літературних джерел (221 найменування), статистичних даних із достовірних джерел, загальноприйнятих суспільно-географічних наукових підходів і методів дослідження. Зокрема за основне джерело статистичних даних обрана база Світового банку, структурні дані за окремими країнами отримувалися зі звітів «Euromonitor International» для зарубіжного туризму і звітів «OECD Tourism Trends and Policies» для іноземного туризму. Для цього використовувалися також національні статистичні ресурси.

Міжнародні туристичні потоки у дисертаційному дослідженні розглядаються на засадах парадигми поведінкової географії, за якою як провідний загальнонауковий метод обрано індукцію, яка в т. ч. проводилася на основі кластерного аналізу, зокрема для виявлення чинників міжнародного туризму за країнами походження та призначення.

Для обліку туристичних потоків за зарубіжним та іноземним напрямками застосовувалися натуральні й вартісні показники, розроблені Всесвітньою туристичною організацією (UNWTO). В ході аналізу цих показників використовувалися такі методи математичної статистики, як кореляційно-

регресійний аналіз, критерій χ^2 -квадрат, множинна кореляція. Для дослідження запропонованих автором індексів зарубіжної туристичної активності та іноземної туристичної привабливості застосовувалися рейтинговий і кластерний аналізи за країнами походження та призначення туристів. Розробка моделі формування й розподілу міжнародних туристичних потоків у географічному просторі відбувалася на основі дедукції, синтезу та моделювання із застосуванням картографічного методу.

Сформульовані мета і завдання дисертаційної роботи відображають ключові аспекти наукового дослідження та визначають послідовність викладу матеріалу. Поставлені автором завдання повністю розв'язані та вичерпно висвітлені в науковій новизні й висновках. Обґрунтованість та достовірність наукових положень і висновків викладених у дисертації, зумовлені чіткою та логічною структурою роботи, обґрунтованим вибором та коректним застосуванням методів дослідження.

3. Достовірність і новизна наукових положень і висновків дисертації

Науковим доробком Короля О.Д. є поглиблення теоретико-методологічних, методичних і прикладних засад суспільно-географічного дослідження міжнародного туризму, визначення чинників, встановлення закономірностей і розробка концептуальної моделі формування та розподілу міжнародних туристичних потоків у географічному просторі.

Автором проведений аналіз демографічного чинника, який показав відсутність зв'язку між кількістю зарубіжних туристів і чисельністю населення, з якого вони походять. Натомість із використанням множинного регресійного аналізу був встановлений середній зв'язок між питомою кількістю туристичних вибуттів і такими демографічними характеристиками, як вікова структура та рівень урбанізації (див. п. 2.1).

В роботі конкретизований економічний чинник і проаналізована його дія на зарубіжний туризм за схемою, що складається з двох ланок стохастичних

зв'язків: споживчі витрати → витрати на туризм → туристичні вибуття, а також з'ясована тіснота та характер зв'язку за двома цими ланками. Для цього використовувався кореляційно-регресійний аналіз, який засвідчив провідний вплив економічного чинника на формування зарубіжних туристичних потоків (див. п. 2.2).

Для оцінки інтенсивності туристичних потоків автором запроваджено індекси зарубіжної туристичної активності (ЗТА) та іноземної туристичної привабливості (ІТА) (див. п. 3.1, п. 3.3). На їх основі за допомогою рейтингового, кластерного та структурного аналізу зарубіжних та іноземних потоків для 100 країн походження та призначення туристів виявлені чинники міжнародного туризму (див. п. 3.2, п. 3.4).

Досліджений вплив економічного чинника на іноземний туризм. За допомогою кореляційно-регресійного аналізу встановлена залежність, за якою високу туристичну привабливість мали країни призначення зі значною просторовою щільністю соціально-економічних процесів, яку найкраще відображають споживчі витрати місцевого населення, що припадають на 1 км² території. З'ясовано, що цей вплив опосередковується розвитком туристичної інфраструктури (див. п. 4.1). Також в рамках розгляду економічних закономірностей в розподілі міжнародних туристичних потоків виявлена велика залежність доходів на одне прибуття від питомих споживчих витрат населення країни призначення та пересічної відстані, яку долають туристи дорогою до дестинації. (див. п. 4.2, п. 5.3.3).

За результатами дослідження зарубіжної туристичної активності та іноземної туристичної привабливості за країнами світу на основі статистичного аналізу впливу географічних чинників автором встановлено закономірності формування й розподілу міжнародних туристичних потоків залежно від площі території країни, її клімату і транспортно-географічного положення.

Зокрема, з'ясовано, що площа території країни впливає на формування зарубіжних туристичних потоків за екстремальних розмірів: за надзвичайно

малої території, близької до площі звичного середовища, спостерігається підвищена зарубіжна туристична активність; натомість мешканці країн із дуже великою територією не активно подорожують за кордон. У першому випадку, на думку автора, проявився мотив міграції, а в другому – чинник відстані (див. п. 5.1).

Автором запропоновано визначати вплив кліматичних умови на зарубіжну туристичну активність та іноземну туристичну привабливість через комфортність для тепловідчуття людини та купально-пляжної рекреації. За результатами дослідження встановлена закономірність, за якою у країнах розташованих на північ від річної ізотерми $+10^{\circ}\text{C}$ (для північної півкулі) спостерігається підвищена зарубіжна туристична активність, і чим ближче до полюсу, тим вона вища (див. п. 5.2.1). Зіставлення іноземної туристичної привабливості за країнами призначення туристів із типами клімату за Кеппеном дозволило визначити вплив кожного із них на інтенсивність іноземних туристичних потоків. З'ясовано, що активно подорожують до дестинацій із комфортними для тепловідчуття людини, а найактивніше – з придатними для рекреації на морі кліматичними умовами. В результаті зіставлення впливу клімату на зарубіжний та іноземний туризм встановлена закономірність його опозитної дії. На основі опозитного впливу клімату та його комфортності для тепловідчуття людини та купально-пляжної рекреації виділені несприятливі, сприятливі та туристично-атрактивні класи типів клімату за Кеппеном. (див. п. 5.2.2).

Автором з'ясований вплив транспортно-географічного положення на формування та розподіл міжнародних туристичних потоків через відстані між країнами походження і призначення туристів, а також через протяжність спільного кодону суходолом, яка у багатьох випадках визначає обсяги туристичних потоків між країнами-сусідами. Проведений аналіз виявив закономірність, за якою частка прибуттів або вибуттів у структурі міжнародного туризму певної країни може бути будь-якою, але зазвичай не перевищує значення, яке з відстанню зменшується за експонентою. Це

означає, на думку автора, що відстань не визначає, а обмежує інтенсивність туристичного обміну між країнами, тобто є обмежуючим чинником (див. п. 5.3.1, п. 5.3.2).

Установлено, що близько 50% міжнародного туристичного обміну відбувається між країнами, які межують суходолом, а такі потоки мають характер «дифузії». Тобто для них притаманна закономірність, за якою частка країни-сусіда в структурі туристичних прибуттів або вибуттів часто узгоджується з протяжністю спільного кордону суходолом. Винятки з цього правила здебільшого пов'язані зі спотворенням ізотропності географічного простору, насамперед на прикордонних територіях (див. п. 5.3.1, п. 5.3.2).

На основі встановлених закономірностей формування та розподілу міжнародних туристичних потоків у географічному просторі, автором розроблені базові мотиви людей у модусі туриста. До них віднесені: мотив міграції, комфорту, контрасту, естетики. Вони відповідають загальноприйнятій схемі чинників туристичних потоків «штовхай-тягни». Мотив міграції, який виштовхує туристів зі звичного середовища, узгоджується з відомою концепцією ескапізму як втечею від рутини повсякденності. Мотив контрасту, що притягує до відмінних від звичного середовища місць призначення, знаходить своє відображення в інверсійній поведінці туриста, запропонованій Грабурном. Ці мотиви отримали обґрунтування на основі динамічних стереотипів І. Павлова, що викрило ланку, якої бракувало для розуміння впливу економічного, кліматичного, ментального та безпекового чинників. Нею став мотив комфорту. На основі цих мотивів, об'єднаних в мотиваційну систему, що структурована за такими географічними складовими туристичного потоку, як звичне середовище і DESTINATION, на тлі таких властивостей географічного простору, як протяжність і строкатість, запропонована концептуальна модель територіальної поведінки людей у модусі туриста (див. п. 1.7).

4. Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання

Дисертаційне дослідження Короля О.Д. має науково-теоретичне, теоретико-методологічне і практичне значення, цінність якого визначається взяттям за основу парадигми поведінкової географії, що дозволило побачити міжнародний туризм під іншим кутом, зокрема на гуманістичній основі. Окрім того зміщення акцентів із туристичних дестинацій на потоки зв'язало останні зі звичним середовищем, що забезпечило цілісний погляд на туризм як форму міграції населення. Внесок дисертанта полягає у встановленні закономірностей і розробці концептуальної моделі формування та розподілу міжнародних туристичних потоків у географічному просторі.

Практичне значення результатів дослідження пов'язане з висвітленням на цій основі іноземного туризму України та полягає в тому, що вони можуть бути використані для розробки програм і стратегій розвитку міжнародного туризму як загалом в Україні, так і в окремих, насамперед прикордонних, областях. Зокрема, дисертаційні напрацювання використані в «Стратегії туристичного розвитку Чернівецької області на період до 2015 року», затвердженій рішенням обласної ради від 31.05.2012 р. № 44-10/12. Автор був одним із розробників цієї стратегії в рамках виконання заходів проекту за фінансової підтримки GTZ «Оцінка ефективності реалізації програми розвитку туризму в Чернівецькій області на 2004–2010 роки та розробка Стратегії туристичного розвитку Буковини до 2015 року» (довідка відділу з питань туризму Чернівецької ОДА № 21/166 від 22.07.2020).

5. Дискусійні положення, зауваження та пропозиції

1. Запропоновану автором схему дії економічного чинники на зарубіжний туризм, яка складається з двох ланок зв'язків між споживчими витратами, витратами на туризм і туристичними вибуттями, варто було за рахунок доходів населення доповнити ще однією ланкою (с. 64). Відповідно до цього провести аналіз впливу економічного чинники на зарубіжний туризм (с. 113-132).

2. За підсумками кластерного аналізу країн походження та призначення туристів (розділ 3) варто було звести разом результати за зарубіжним та іноземним туризмом розглянутих країн. Подати додатковим п'ятим параграфом ці результати як окремий кластерний аналіз або класифікацію.

3. В аналізі впливу економічного чинника на іноземну туристичну привабливість країн автор виходить, зрештою, на туристичну інфраструктуру (с. 292-293), однак вона розглянута недостатньо, зокрема відсутній аналіз за складовими туристичної індустрії.

4. В аналізі впливу суспільно-географічних чинників на міжнародний туризм (розділ 5) не знайшли своє відображення культурно-історичні ресурси.

5. У розділі 6 класифікацію країн призначення варто було доповнити класифікацією країн походження туристів і звести їх разом в інтегральній класифікації, тим більше, що таке дослідження вже дисертантом проведене і представлено в окремій публікації у віснику Одеського національного університету, 2018 р.: «Класифікація країн походження туристів за валовими та питомими показниками зарубіжного (виїзного) туризму».

6. Зміст та завершеність дослідження

Зміст дисертаційної роботи викладений у логічній послідовності, відповідає поставленій меті та завданням і складається зі вступу, шести розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні засади дослідження міжнародних туристичних потоків» – розкрито поняття останніх і методологічні підходи до їхнього суспільно-географічного дослідження. Обґрунтовуються чинники міжнародного туризму, ключові для нього властивості географічного простору. Особлива увага звернута на апперцепцію останнього у звичному середовищі та базові туристичні мотиви. Як результат всього дослідження розроблена концептуальна модель формування та розподіл міжнародних туристичних потоків у географічному просторі.

У другому розділі – «Чинники формування зарубіжних туристичних потоків» – з'ясовано вплив демографічного та економічного чинників на зарубіжні туристичні вибуття. Зокрема, встановлений провідний характер останнього, який впливає на туристичні вибуття через споживчі витрати й видатки на зарубіжний туризм.

Третій розділ – «Кластерний аналіз країн за показниками індексів зарубіжної туристичної активності та іноземної туристичної привабливості» – через відсутність повного зв'язку за двома ланками економічного чинника присвячено проведенню індукційного аналізу за країнами походження та призначення туристів задля виявлення інших чинників формування й розподілу міжнародних туристичних потоків у географічному просторі.

У четвертому розділі – «Економічні закономірності в розподілі міжнародних туристичних потоків» – за результатами дослідження країн призначення з'ясовано вплив економічного чинника на їхню іноземну туристичну привабливість. Досліджено закономірності, що виявляються в прибутковості іноземного туризму.

У п'ятому розділі – «Географічні закономірності формування та розподілу міжнародних туристичних потоків» – здійснено аналіз впливу географічних чинників на зарубіжну туристичну активність та іноземну туристичну привабливість за країнами походження та призначення світу, встановлено закономірності формування й розподілу міжнародних туристичних потоків залежно від площі території країни, її клімату і транспортно-географічного положення.

У шостому розділі – «Іноземні туристичні потоки та класифікація країн призначення» – проаналізовано міжнародні туристичні прибуття та доходи від іноземного туризму загалом для світу та за окремими країнами призначення, окрему увагу приділено Україні. Здійснена класифікація країн призначення туристів за валовими та питомими показниками іноземних туристичних потоків.

Кожен з розділів і робота в цілому завершується вагомими та обгрунтованими висновками, які повною мірою відображають зміст і результати як окремих частин дисертації, так і всього дослідження в цілому.

У роботі вміщено 118 рисунків, 111 таблиць. Список використаних джерел налічує 221 позицію. Додатки до дисертації є інформативними, логічно вивіреними, заснованими на використанні сучасних офіційних статистичних джерел та власних досліджень і розрахунків автора.

Оформлення роботи відповідає основним вимогам, що висуваються до дисертацій та авторефератів дисертацій.

7. Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих роботах

За результатами дослідження опубліковано одноосібну монографію «Міжнародні туристичні потоки: суспільно-географічні аспекти формування та геопросторовий розподіл» (Чернівці, 2018. 512 с., 32 друк. арк.) і 34 наукові праці. Основні положення і результати дисертаційної роботи висвітлено в 23 публікаціях у фахових наукових виданнях України, з них 22 – одноосібні (14,3 друк. арк.); 4 статті – у наукових періодичних виданнях інших держав, 1 з яких вийшла друком одноосібно (1,1 друк. арк.) і 3 – у співавторстві (2,9 друк. арк.), у т. ч. 2 – у виданнях із наукометричних баз Scopus та Web of Science (2,2 друк. арк.). Решта публікацій (4,1 друк. арк.) – праці, видрукувані в інших виданнях і матеріалах доповідей, виголошених на закордонних та міжнародних конференціях.

8. Ідентичність змісту автореферату і основних положень дисертації

Зміст автореферату є ідентичний за змістом основних положень дисертаційного дослідження. Винесені до нього положення є основними.

9. Відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань» та нормативних актів Міністерства освіти і науки України

Дисертація Короля О.Д. відповідає вимогам пунктів 9, 10 та 12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою КМУ №567 від 24.07.2013 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ №656 від 19.08.2015 року та №1159 від 30.12.2015 року).

10. Загальний висновок

Усе вищенаведене дає підставу стверджувати, що дисертація на тему «Міжнародні туристичні потоки: суспільно-географічні аспекти формування та геопросторовий розподіл» є самостійно виконаною, завершеною науковою працею, в якій отримані нові вагомі теоретичні та теоретико-методологічні результати, що в сукупності забезпечують вирішення важливої наукової задачі, сутність якої полягає в поглибленні теоретико-методологічних, методичних і прикладних засад суспільно-географічного дослідження міжнародного туризму через встановлення закономірностей і розробку концептуальної моделі формування та розподілу міжнародних туристичних потоків у географічному просторі.

Висновки та основні наукові положення дисертації є обґрунтованими та достовірними, достатньо висвітлені у публікаціях у наукових фахових виданнях. Автор дисертаційного дослідження – Король Олександр Дмитрович – заслуговує присудження наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

Офіційний опонент:

доктор географічних наук, професор
кафедри економічної та соціальної географії та туризму
геолого-географічного факультету
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова.

Яворська В.В.

